

KULTŪROS PAMINKLŲ APSAUGOS ORGANIZACIJOS IR PAVEIKSLŲ TVARKYBA VILNIAUS KRAŠTE NUO XX A. PRADŽIOS IKI 1939 M.

JUOZAPAS BLAŽIŪNAS

Straipsnyje nagrinėjama XX a. pradžioje Vilniaus krašte įkurtų įvairių visuomeninių, vėliau ir valstybinių kultūros paminklų apsaugos organizacijų veikla, kuri iš dalies lėmė nekilnojamųjų ir kilnojamųjų kultūros paminklų likimą. Taip pat aptariama Vilniaus Stepono Batoro universiteto dėstytojų ir studentų įtaka tvarkant meno kūrinius. Analizuojami įvairūs duomenys apie paveikslų tvarkybos¹ darbus ir pagrindinius šių darbų vykdytojus, taip pat to laikotarpio moksliniai tyrimai, susiję su tvarkytais paveikslais.

Aptariamame laikotarpyje, nagrinėjant įtakas, lėmusias tolimesnes kultūros vystymosi tendencijas Vilniaus krašte, svarbų vaidmenį suvaidino 1899 m. įkurta Senovės mylėtojų draugija (*Towarzystwo Miłośników Starożytności*), kurios tikslas buvo svarbius įvykius ar asmenis įamžinanti paminklų statyba, taip pat kultūros paminklų apsauga². 1906 m. prof. Alfonso Parčevskio (Alfons Parczewski, 1849–1933) ir dr. Vladislovo Zahorskio (Władysław Zahorski, 1858–1927) iniciatyva buvo įsteigta Vilniaus mokslo bičiulių draugija (*Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie*, TPN). Draugijos steigimo iniciatoriais taip pat buvo Eliza Ožeškova (Eliza Orzeszkowa, 1841–1910), Juozapas Hlasko (Józef Hłasko, 1856–1934), Česlovas Jankovskis (Czesław Jankowski, 1857–1929), Juozapas Montvila (Józef Montwiłł, 1850–1911), grafas Laurynas Putkameris (Wawrzyniec Puttkamer, 1859–1923) ir grafas Vladislovas Tiškevičius (Władysław Tyszkiewicz, 1865–1936).

Vilniaus mokslo bičiulių draugija oficialiai savo veiklą pradėjo 1907 m.

¹ Dėl skirtingo sąvokos supratimo dabar vartojamas „restauravimo“ terminas gali inešti netikslumų ir painiavos kultūros vertybių tvarkybos istorijos tyrimuose. Todėl, tiriant paveikslų restauravimo istoriją, straipsnio autoriaus nuomone, norint tiksliai ir išsamiai apibūdinti bet kokius paveikslus tvarkant atliktus darbus, žodis „restauravimas“ yra pakeičiamas „tvarkyba“.

² Józef Marian Poklewski, *Polskie życie artystyczne w międzywojennym Wilnie*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1994, p. 29.

kovo mėn. Pagrindinis jos tikslas buvo aukštosios mokyklos atgaivinimas Vilniuje³. Be šio tikslo Vilniaus mokslo bičiulių draugija, veikusi nuo 1907 iki 1939 m., nuo pirmųjų egzistavimo dienų daug dėmesio skyrė mokslinės bibliotekos fondų kaupimui, kurios pradžia galima laikyti nedidelį, bet vertingą knygų rinkinį (242 knygos), 1907 m. kovo mėn. jai perduotą Senovės mylėtojų draugijos. Bibliotekos fondai sparčiai augo ir prieš Pirmąjį pasaulinį karą juose buvo daugiau negu 45 000 vienetų knygų, tarp kurių ypač vertingi buvo senojo Vilniaus universiteto bibliotekininko Adomo Benedikto Jocherio (Adam Benedikt Jocher), muzikologo ir etnografo Jano Karlovičiaus (Jan Karłowicz), dvarininko Vladimiro Druckio-Liubeckio (Włodzimierz Drucki-Lubecki), inžinieriaus Vincento Januševičiaus (Wincenty Januszewski), Jono Svanskio (Jan Szwanski), Sofijos ir Mikalojaus Bžeskių (Zofija i Michał Brzeski) knygų rinkiniai⁴. Didelis dėmesys buvo skiriamas kultūros paveldo objektų apsaugai⁵, mokslininkų pranešimams ir jų publikavimui, taip pat istorinių objektų, archeologinių radinių ir meno kūrinių rinkinių kaupimui⁶. Kaip tik šis draugijos veiklos aspektas labiausiai paveikė paveikslų tvarkybos raidą Vilniuje. Iki dabar išlikę paveikslai, saugomi Lietuvos dailės muziejaus fonduose, nevaizdinėje pusėje juodais dažais yra pažymėti Vilniaus mokslo bičiulių draugijos inicialais TPN. Beveik visi meno kūriniai buvo profesionaliai tvarkyti draugijos gyvavimo periodu: ant drobinio pagrindo aliejiniais dažais tapyti paveikslai yra dubliuoti ant naujos drobės, autorinio grunto ir dažų sluoksnio netekimo vietos gruntuotos restauraciniu gruntu ir retušuotos aliejiniais dažais, tempera arba aliejiniais dažais ant medžio pagrindo tapyti paveikslai taip pat tvarkyti – medinės dalys suklijuotos iš ne vaizdinės pusės, o daugumai paveikslų pagrindų atliktas sudėtingas parketažas⁷. Nors tai lėmė šių meno kūrinių išlikimą, tačiau iki dabar nėra žinoma, kas atliko šiuos tvarkybos darbus.

Fiksuoju kultūros paminklų būklę, svarbus yra Jano Bulhako (Jan Brunon Bulhak, 1876–1950) įnašas. Paskatintas dailininko Ferdynando Ruščico

³ Adam Wrzosek, *Wskrzeszenie uniwersytetu Wileńskiego w r. 1919*, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1929, p. 2–3.

⁴ Henryka Ilgiewicz, „Vilniaus mokslo bičiulių draugijos (1907–1939) biblioteka: komplektavimas ir fondų raida“, *Knygotyra*, 2011, Nr. 57, p. 219.

⁵ Gynybinių įtvirtinimai Bokšto g. (Barbakanas) ir Pilies kalnas Vilniuje, Naugarduko pilies griuvėsiai, Trakų pusiasalis ir salos pilys.

⁶ Michał Brensztejn, *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie*, Wilno: Drukarnia „Krajowa“, 1937, p. 2–10.

⁷ Kieto medžio lentelių konstrukcija, neleidžianti mediniam tapybos pagrindui riestis ir trūkinėti.

(Ferdynand Ruszczyk, 1870–1936), jis 1912 m. Vilniuje įsteigė fotografijos dirbtuves, kurių pagrindinė užduotis buvo fotonuotraukose fiksuoti Vilniaus miesto ir Vilniaus krašto architektūros paminklus. Per keliasdešimt metų Bulhako archyve buvo sukaupta apie 6000 vienetų negatyvų ir fotonuotraukų. Nuo 1919 m. Bulhakas dirbo Vilniaus Stepono Batoro universiteto Menų fakulteto meninės fotografijos skyriuje⁸. Jis taip pat aktyviai dalyvavo fotografuodamas tvarkomus kilnojamuosius kultūros paminklus: fik savo būklę prieš, tvarkybos metu ir pabaigus darbus. Šių fotografijų dėka galima stebėti atliktus tvarkybos darbus ir palyginti, kaip keitėsi tvarkomi meno kūriniai.

Kitas svarbus veiksnys, turėjęs įtakos ne tik bendram kultūros gyvenimo suaktyvėjimui, bet ir kultūros paminklų tvarkybos raidai, buvo Vilniaus universiteto atkūrimas. 1919 m. spalio 12 d. Stepono Batoro vardu pavadintas Vilniaus universitetas atnaujino savo veiklą⁹. Nuo pat pradžių šiame universitete buvo Dailės fakultetas, kuriame nuo 1922 m. Menų fakulteto Meno istorijos katedroje buvo dėstoma ir kultūros paminklų tvarkybos teorija ir metodologija. Tai buvo nauja mokslo šaka, siūloma įjungti į dėstomas programas Lenkijos universitetuose, tačiau įgyvendinta tik Vilniaus Stepono Batoro universitete. Nuo 1922 m. Meno istorijos katedros paminklų tvarkybos teorijos pagrindų dėstytoju¹⁰ buvo laikinai einantis profesoriaus pareigas Ježis Remeris (Jerzy Remer, 1888–1979), tais pačiais metais pradėjęs dirbti Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų vyriausiuoju konservatoriumi¹¹.

Nors buvo dėstomi tik senosios architektūros tvarkybos pagrindai, tačiau taip pat buvo atsižvelgiama ir į religinių konfesijų maldos namų vidaus interjero tvarkymo etines ir estetines problemas. Tai turėjo įtakos tolimesnėms paveikslų tvarkybos tendencijoms.

Nuo 1920 m. Vilniaus Stepono Batoro universiteto Dailės fakulteto architektūros istorijos profesoriaus pareigas ėjo Juliusas Klosas (Juliusz Kłos, 1881–1933). Klosas nuo 1912 m. dirbo Lenkijos Senovės paminklų prie-

⁸ Stanisław Lorentz, *Album wileński*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986, p. 19.

⁹ Adam Wrzosek, *op. cit.*, p. 15.

¹⁰ Paminklų tvarkybos teoriniai užsiėmimai Dailės fakulteto Meno istorijos katedroje buvo tęsiami ir Remeriui išvykus iš Vilniaus. Juos pratęsė dr. Stanislovas Lorencas, inž. Jonas Borovskis, prof. Steponas Narembskis ir dr. Petras Bohdzevičius.

¹¹ *Kształcenie artystyczne w Wilnie i jego tradycje / Vilniaus meno mokykla ir jos tradicijos*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 1996, p. 331.

žiūros draugijos paminklų konservavimo skyriuje¹², kuriame įsteigė fotografijos archyvą ir dirbtuves, taip pat dirbo Lenkijos Kultūros ir menų ministerijos architektūros skyriuje¹³. Pagal Vilniaus regiono mokslinio architektūros tvarkybos pradininko Kloso parengtus projektus buvo tvarkytos Šv. Teresės bažnyčia su Aušros Vartų koplyčia, Šv. Kazimiero, Šv. Mikalojaus, Šv. Petro ir Povilo bažnyčios, taip pat bazilijonų, pranciškonų, bernardinų ir kiti vienuolynai. Žinoma, kad nuo 1912 iki 1929 m. buvo įgyvendinti 34 Kloso projektai ir maždaug tokiam pat kiekiui buvo surinkti moksliniai duomenys būsimiems projektams¹⁴. Reikia pripažinti, kad būtent architektūros paminklų tvarkymas Vilniaus krašte paskatino ir paspartino paveiklų tvarkybą, nes suremontuotuose maldos namuose negalėjo būti talpinami daugelį metų netvarkyti meno kūriniai.

Tinkamiausias šaltinis šio laikotarpio kultūros paminklų tvarkybos sampratai apibūdinti būtų Vilniaus dailės akademijoje saugomos asmeninės Kloso bibliotekos kultūros paminklų apsaugai skirtos knygos, kuriose gausu pabraukimų ir paryškinių. Pavyzdžiui, meno istoriko Corneliuso Gustavo Gurlitto (1850–1938) knygoje *Über Baukunst* esančiame straipsnyje „Vom Restaurieren“¹⁵ Klosas net dviem brūkšniais pabraukė Gurlitto žodžius, kuriuose rašoma apie architektūros paminklų tvarkybos darbus:

Architektas [tvarkantis kultūros paminklus] turi derinti menotyrininko, mokslininko ir menininko kompetenciją bei įgūdžius, nes šis menas [kultūros paminklų tvarkyba] turi būti šiek tiek moksliškas, o mokslas [naudojamas kultūros paminklų tvarkyboje] šiek tiek meniškas.¹⁶

1922 m. Vilniaus kraštą prijungus prie Lenkijos ir įsteigus atskirą Vilniaus vaivadiją, įsigaliojo visi Lenkijos kultūros paveldo tvarkybos įstatymai, kurie veikė suintensyvėjusį Vilniaus miesto ir Vilniaus krašto architektūros paminklų tvarkybą. Tam įtakos taip pat turėjo įsteigti kultūros paminklų apsaugos institucijų Vilniaus vaivadijos padaliniai, kuriuose darbavosi įvairūs vietiniai ir iš Lenkijos atvykę aukštos kvalifikacijos specialistai. Pagrindinė institucija, prižiūrėjusi ir tvarkiusi kultūros pamink-

¹² Wydział Konserwatorski Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości.

¹³ Stanisław Lorentz, *op. cit.*, p. 14.

¹⁴ Ferdynand Ruszczyk, *Wydział sztuk pięknych uniwersytetu Stefana Batorego w latach 1919–1929*, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1931, p. 27–28.

¹⁵ Cornelius Gurlitt, *Über Baukunst*, Dresden, 1904.

¹⁶ Janina Bieliniene, „Ką apie prof. J. Klosą pasakoja jo knygos“, in: *Vilniaus architektūros mokykla XVIII–XX a.*, sudarytojas Adomas Butrimas, (ser. *Acta Academiae Artium Vilmensis*, t. 2), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1993, p. 202.

lus Lenkijos teritorijoje buvo Religinių konfesijų ir visuomenės švietimo ministerijos Menų skyrius (*Wydział Sztuki Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*). 1928 m. Menų skyrių reorganizavus¹⁷ į Centrinį meno paminklų inventorizavimo biurą (*Centralne Biuro Inwentaryzacji Zabytków Sztuki*), buvo įsteigta atskira vyriausiųjų vaivadijų konservatorių pareigybė.

Lenkijos vidaus reikalų ministro įsakymu 1923 m. buvo nustatytos Menų skyriaus konservatoriaus pareigos ir funkcijos, kurios nuo 1928 m. galiojo ir vyriausiųjų vaivadijų konservatorių pareigybėms:

Konservatorius tiesiogiai atsakingas už kultūros ir meno paminklų priežiūrą Vilniaus krašte. Konservatorius privalo bendradarbiauti su meno įstaigomis ir menininkais šioje teritorijoje. Menų skyrius privalo:

1. žinoti krašto žemėse esančius kultūros paminklus;
2. organizuoti kultūros paminklų registro archyvą (aprašymai, nuotraukos, išmatavimai, žemėlapiai ir kt.);
3. stebėti kultūros paminklų būklę ir prižiūrėti vykdomus tvarkybos darbus;
4. suteikti teisingą ir profesionalią pagalbą tvarkant kilnojamuosius ir nekilnojamuosius kultūros paminklus;
5. mokėti inventorinti kultūros paminklus;
6. prieš inventorinimą sugebėti atpažinti ir įvardyti kultūros paminklus;
7. išduoti ar neišduoti leidimus kultūros vertybių išvežimui į užsienį;
8. stebėti kaip yra vykdoma nekilnojamųjų kultūros paminklų tvarkyba, atstatymai, elektros instaliacijos ir komunikacijų tiesimas ir kt.;
9. prižiūrėti muziejų fondų ir meno rinkinių būklę;
10. rūpintis landšafto apsauga;
11. bendradarbiauti su Priešistorinių kultūros paminklų tyrinėjimų skyriumi Varšuvoje, siekiant apsaugoti šiuos paminklus.¹⁸

Nuo 1922 m. Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų Menų skyriaus vyriausiuoju konservatoriumi buvo Remeris¹⁹. Nuo 1928 m. Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų Menų skyriaus vyriausiuoju vaivadijos konservatoriumi buvo Stanislovas Lorentzas (Stanisław Lorentz, 1899–1991)²⁰.

¹⁷ Šios reorganizacijos iniciatorius buvo Ježis Remeris, kuris kultūros paminklų tvarkybos mokėsi Austrijoje pas Tadeuszą Szydłowski, vėliau buvo Čenstachavos, Kielcų, o nuo 1922 m. pirmasis Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų vyriausiasis kultūros paminklų konservatorius.

¹⁸ Józef Marian Poklewski, *Polskie życie artystyczne w międzywojennym Wilnie*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1994, p. 235–236. Čia ir toliau vertimai iš lenkų kalbos mano, – J. B.

¹⁹ *Kształcenie artystyczne w Wilnie i jego tradycje*, p. 331.

²⁰ Stanisław Lorentz, *op. cit.*, p. 11–12.

Įvairių Lenkijos ministerijų aktyvus palaikymas, kurio dėka suaktyvėjo Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų kultūros paminklų tvarkyba, paskatino 1925 m. sušaukti visuotinį kultūros paminklų apsaugos specialistų suvažiavimą Vilniuje, kurio metu buvo aptartos kilnojamųjų ir nekilnojamųjų kultūros paminklų saugojimo ir tvarkymo problemos. Vėliau, 1928 m., pagrindiniame Vilniaus vaivadijos pastate įvyko penkių metų ataskaitinė kultūros paminklų tvarkybos paroda, kurioje buvo eksponuoti inventoriniai aprašymai, fotografijos, projektai, maketai ir kt.²¹

Analizuojant esamus duomenis, išryškėjo schema, kaip būdavo organizuojami paveikslų tvarkybos darbai. Dažniausiai, norėdami gauti finansavimą ir konsultacijas, taip pat sulaukti praktinių paveikslų tvarkybos specialistų, suinteresuoti asmenys raštu kreipdavosi į institucijas, atskingas už meno kūrinių priežiūrą ir tvarkybą. Į tokius raštus dažnai atsakydavo nuo 1922 iki 1929 m. dirbęs pirmasis Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų vyriausiasis kultūros paminklų konservatorius Remeris, kuris, suderinęs finansinius klausimus, nusiųsdavo esamos padėties apžiūrėti kelis specialistus. Vėliau būdavo pateikiamas projektas, kurį suderinus būdavo pradėdami tvarkybos darbai.

Iliustratyvus pavyzdys yra susirašinėjimai tarp Vilniaus vyskupijos Ružanų (Różanc, dab. Baltarusija) Šv. Petro ir Povilo bažnyčios kunigo Jono Morozo ir vyriausiojo kultūros paminklų konservatoriaus Remerio: kunigas raštu prašo atsiusti ką nors „meniniam arba pilnam bažnyčios vidaus atnaujinimui“, taip pat prašo, kad kas nors nutapytų naujas šv. Petro ir Povilo gyvenimo scenas ant sienų ir lubų. Atsakydamas į laišką 1925 m. gegužės 19 d. Remeris informavo, kad „to paties mėnesio 21 dieną atvažiuos į Ružanus tapytojai Mykolas [Michał Rouba, 1893–1941] ir Kazimiera Roubos [Kazimiera Adamska-Roubina, 1896–1941], apžiūrės bažnyčią, aptars paveikslų tvarkybą ir dekoravimą“. Tų pačių metų liepos mėnesį už konservavimą atsakinga regiono valdyba patvirtino pateiktą dailininkų projektą. 1925 m. už bažnyčios altoriaus buvusius *Šv. Kazimiero, Kristaus nuplakimo, Dievo Motinos Lenkijos globėjos, Šv. Pranciškaus Asyžiečio, Šv. Petro ir Povilo, Mozės, Šv. Vincento Pauliečio* ir du *Šv. Juozapo* paveikslus tvarkė²² Mykolas ir Kazimiera Roubos²³.

²¹ Józef Marian Poklewski, *op. cit.*, p. 240.

²² „Atnaujino.“

²³ Katarzyna Uchowicz, „Kościół parafialny p.w. ŚŚ. Piotra i Pawła w Różance“, in: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, d. III: *Kościoty*

Po panašaus pobūdžio susirašinėjimo 1926 m. Vilniaus vaivadijos Žo-
ludkų (Žoľudki, dab. Baltarusija) Švč. Mergelės Marijos į dangų ėmimo baž-
nyčios centrinio altoriaus paveikslą Švč. *Mergelės Marijos į dangų ėmimas*,
nutapytą 1631 m., tvarkė Kazimiera Roubina. Šio paveikslo valymo metu
buvo atidengta signatūra ir data „Sac. Borbon Nouellarien-Romanus 1604“.
Tačiau, pasak paveikslą tvarkiusios Roubinos, atidengta signatūra buvo už-
rašyta tušu ir sunkiai įskaitoma, nes ankstesnio paveikslo tvarkybos metu
autorinis dažų sluoksnius smarkiai pažeistas valant stipriais tirpikliais²⁴.

Nors pateiktas pavyzdys gerai iliustruoja tuo metu buvusius Vilniaus
ir Naugarduko vaivadijų vyriausiojo kultūros paminklų konservatoriaus
institucijos paruošiamųjų ir atliekamų paveikslų tvarkybos darbų schemą,
tačiau paveikslus tvarkę dailininkai Mykolas ir Kazimiera Roubos tikrai
neturėjo pakankamai žinių ir nebuvo geri specialistai. Kiek yra žinoma,
Mykolas Rouba 1912–1914 m. studijavo Krokuvos dailės akademijoje, 1920–
1922 m. buvo laisvas klausytojas Vilniaus Stepono Batoro universiteto Dai-
lės fakultete, vienas iš Vilniaus dailininkų plastikų draugijos²⁵ steigėjų, nuo
1921 m. dėstė Vilniaus Dailiųjų amatų mokykloje. Jis buvo žinomas visų pir-
ma kaip dailininkas peizažistas²⁶. Jo žmona Kazimiera Adamska-Roubina
nuo 1917 m. studijavo Ukrainos dailės akademijoje, be portretinės tapybos,
dirbo knygų iliustratore, priklausė Vilniaus dailininkų plastikų draugijai²⁷.
Daugiau apie Mykolo ir Kazimieros Roubų atliktus paveikslų tvarkybos
darbus nėra žinoma. Tačiau nors jiems tokius darbus patikėjo įgyvendinti
Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų vyriausiasis kultūros paminklų konser-
vatorius Remeris, galima teigti, kad trūkstant gerų paveikslų tvarkybos spe-
cialistų, tokiems darbams buvo pakviesti ir šie dailininkai. Gali būti, kad
visa tai buvo paremta ir finansiniu dailininkų suinteresuotumu.

Nuo 1928 m. Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų vyriausiuoju vaivadijos
konservatoriumi buvo paskirtas Lorentzas; jis tęsė panašaus patariamojo

i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego, t. 1, Kraków: Międzynarodowe
Centrum Kultury w Krakowie, 2005, p. 218–219.

²⁴ Maria Kałamajska-Saeed, „Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najśw. Marii
Panny w Żoľudku“, in: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawniej
Rzeczypospolitej*, d. III: *Kościoly i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*,
t. 3, Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie, 2010, p. 199.

²⁵ Wileńskie Towarzystwo Artystów Plastyków.

²⁶ *Kształcenie artystyczne w Wilnie i jego tradycje*, p. 347–348.

²⁷ Dariusz Konstantynów, *Wileńskie towarzystwo artystów plastyków, 1920–1939*, War-
szawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2006, p. 153–154.

pobūdžio susirašinėjimus. Yra žinoma, kad 1935 m. liepos 29 d. Vilniaus Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios klebonas kreipėsi laišku į Lorentzą, kuriame informavo apie vykdomus bažnyčios vidaus interjero tvarkybos darbus, ir prašė leidimo iš altorių išimti primityvius ir nevertingus paveikslus, o vietoje jų pakabinti senus, bažnyčioje surastus Šv. Jono ir Šv. Kotrynos Sienietės paveikslus, kuriuos sutvarkė dailininkai Ježis Hopenas (Jerzy Hoppen, 1891–1969) ir Kazimieras Kviatkovskis (Kazimierz Kwiatkowski, 1893–1964). Pagal kunigo susirašinėjamą yra žinoma, kad paveikslai buvo nuvalyti ir įrėminti į naujai auksuotus senus rėmus. 1935 m. rugpjūčio 4 d. Lorentzas laiške kunigui leido ir pritarė vykdomiems vidaus interjero tvarkybos darbams, tačiau pageidavo, kad altorių dekoravimo projektas būtų suderintas su Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų paminklų konservavimo tarnyba. Tame pačiame laiške Lorentzas entuziastingai pritarė nevertingų paveikslų pašalinimui ir senų paveikslų pakabinimui²⁸. Vėliau, 1938–1939 m., dailininkas Kviatkovskis Senųjų Trakų bažnyčioje tvarkė per Pirmąjį pasaulinį karą smarkiai nukentėjusį²⁹ dailininko Simono Čechavičiaus nutapytą Šv. Benedikto paveikslą³⁰.

Aptariant šiuos duomenis, reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad pagrindiniai meno kūrinii tvarkytojai tuo metu buvo Vilniaus Stepono Batoro universiteto Dailės fakulteto studentai. Pavyzdžiui, paminėtas portretų ir religinės tapybos dailininkas Kviatkovskis, studijavęs Peterburgo civilinės inžinerijos institute, vėliau 1933 m. baigęs studijas Vilniaus Stepono Batoro universiteto dailės fakultete, 1929 m. konservavo Pranciškaus Smuglevičiaus freskas Vilniaus universitete, taip pat Rykantų ir Benekainių bažnyčių polichromiją³¹.

Visuose aukščiau minėtuose Kviatkovskio kultūros paminklų tvarkybos darbuose jam talkino Leonardas Torvirtas (Leonard Torwirt, 1912–1967), gimęs Vilniuje, 1931 m. baigęs Meno amatų ir pramonės mokyklą, kurioje jo mokytojais buvo dailininkai Hopenas ir Kviatkovskis. Torvirtas, dar besimokydamas mokykloje, 1930 m. dalyvavo polichromuojant Ivie-

²⁸ Vladas Drėma, *Vilniaus bažnyčios*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 392–393.

²⁹ Stanislovas Mikulionis, „Dėl kai kurių dailės paminklų Senuosiuose ir naujuosiuose Trakuose kilmės“, *Menotyra*, 1998, Nr. 16, p. 27–28.

³⁰ Marian Morelowski, Jan Tochtermann, *Przewodnik turystyczny po województwie Wielińskim*, Wilno, 1939, p. 191.

³¹ *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających: Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. IV: *Kl-La*, pod redakcją Jolanty Maurin Białostockiej i Janusza Derwojeda, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Polska Akademia Nauk, Instytut Sztuki, 1986, p. 403–404.

nieco (Iwieńc) Šv. Mykolo bažnyčios vidaus interjerą pagal Kviatkovskio parengtą projektą. Vadovaujant Kviatkovskiui, 1931 m. dalyvavo tvarkant 1668 m. tapytas freskas Rykantų Šv. Jurgio bažnyčioje. 1932 m. pagal Kviatkovskio parengtą projektą tvarkė ir polichromavo Benekainių Šv. Trejybės bažnyčios vidaus interjerą. Nuo 1932 iki 1936 m. dėstė tapybos technologiją Vilniaus Meno amatų ir pramonės mokykloje. 1936 m. įkūrė dailininko-konservatoriaus dirbtuves ir aktyviai dalyvavo pagal Kviatkovskio projektus parengtuose kultūros paminklų tvarkybos darbuose: tvarkant ir polichromuojant Aušros Vartų basųjų karmelitų koplyčią (1935), dekoruojant vidaus interjerą arkivyskupo rūmuose Vilniuje (1935–1936), restauruojant paveikslus ir sieninę tapybą Vilniaus katedroje (1936), taip pat polichromuojant evangelikų bažnyčios vidaus interjerą Varšuvoje (1935). 1938 m. Torvirts įstojo į Vilniaus Stepono Batoro universiteto Menų fakultetą, kuriame mokėsi tapybos, o universitetą uždarius, nuo 1940 m. mokėsi Dailės akademijoje. Žinoma, kad studijų metais 1939 m. prisidėjo tvarkant vidaus interjero sieninę tapybą Vilniaus rotušėje³².

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Vilniaus vaivadijoje, kaip ir visoje Lenkijos teritorijoje, buvo vykdoma kompleksinė kultūros paminklų tvarkyba, kuri neapsiribojo vien tik išorės ir vidaus tvarkymu ar dekoravimu, bet buvo atliekami ir kitų meno vertybių (altorių, paveikslų, skulptūrų, memorialinių paminklų ir kt.) tvarkybos darbai. Tačiau aukštos kvalifikacijos paveikslų tvarkybos specialistų trūkumas buvo akivaizdus. Dėl to 1927 m. Vilniaus ir

Janas Rutkowskis
Varšuvos pilies
meno vertybių
konservavimo
dirbtuvėse. Apie 1922.
Nežinomo fotografo
nuotrauka. Autoriaus
asmeninis archyvas

³² *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, s. 2, redaktory Henryk Kondzieła, Hanna Krzyżanowska, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków, 2006, p. 270–273.

Aušros Vartų Madona. 1927.
Jono Bulhako nuotrauka.
Autoriaus asmeninis archyvas

Naugarduko vaivadijų vyriausiojo kultūros paminklų konservatoriaus Reme-
rio iniciatyva, ruošiantis *Aušros Vartų
Madonos* paveikslo karūnacijai, buvo
pakviestas garsiausias to meto Lenki-
jos paveikslų tvarkytojas prof. Janas
Rutkowski (1881–1940), kuris grįžęs iš
Rusijos nuo 1922 m. dirbo vyriausiuoju
konservatoriumi paveikslų tvarkybos
dirbtuvėse Varšuvos karalių rūmuose.
Kadangi jis Religinių konfesijų ir visuo-
menės švietimo ministerijos, taip pat ir
bažnytinės valdžios, buvo ypač verti-
namas, tai jam buvo patikėta tvarkyti
šventus stebuklingus ir vertingus meno
kūrinius. Yra žinoma, kad 1922 m. jis
tvarkė Bydgoščio *Mielaširdingosios Die-
vo Motinos*, 1925 m. Čenstachavos *Dievo*

motinos, 1926 m. Kodenio *Dievo motinos* paveikslus, taip pat 1932–1933 m.
Vito Stvošo altorių Krokuvoje ir daugelį kitų garsių meno kūrinių.

1927 m. *Aušros Vartų Madonos* tvarkybos metu Rutkowski, išėmus pa-
veikslą iš altoriaus, nuėmė aptaisus, sutvirtino dažus ir gruntą, nuvalė per
daugelį metų susiformavusį storą nešvarumų sluoksnį ir patamsėjusį laką,
taip pat pašalino ankstesnius užtapymus. Darbus prižiūrėjo specialiai su-
formuotas paveikslo tvarkybos priežiūros komitetas, vadovaujamas Reme-
rio. Paveikslą prieš ir tvarkybos metu kruopščiai tyrinėjo ir aprašė Remeris,
o fotografijas atliko Bulhakas. Visa sukaupta informatyvi medžiaga buvo
publikuota atskirame leidinyje 1927 m.³³ Tai buvo pirmas tokio pobūdžio
ir mokslinio lygio darbas Vilniuje, susilaukęs labai didelio atgarsio to meto
spaudoje, o išsamūs tyrimai, atskleidžiantys pasikeitusį paveikslų tvarky-
bos pobūdį ir sampratą XX a. pradžioje, yra aktualūs ir dabartinais laikais,
tiriant paveikslų tvarkybos istoriją:

Tyrimų metu buvo nustatyta, kad paveikslas tapytas ant 8 tarpusavyje sujung-
tų ąžuolinių lentų, kurių storis 2 cm. Medinis tapybos pagrindas buvo smarkiai
pažeistas: suskaičiuota apie 2683 skylių nuo vinių, tvirtinant karūnas, aptai-

³³ Jerzy Remer, *Madonna warowni wileńskiej (rzecz o obrazie Matki Boskiej Ostrobramskiej)*,
Kraków: Drukarnia Narodowa, 1927.

sus ir daugybę votų. Pats paveikslo dydis yra 200 x 163 cm, tačiau pasitvirtino tai, kad apatinė dalis kažkada buvo sumažinta apie 20 cm. Aptariant autorinę tapybą, nuvalius storą nešvarumų ir užtapytųjų sluoksnį paaiškėjo, kad:

- 1) iš pat pradžių paveikslas tapytas tempera ant kreidinio grunto;
- 2) paveikslas buvo užtapytas 2, kai kuriose vietose 3 kartus aliejiniais dažais;
- 3) XVIII a. pradžioje, greičiausiai 1702 m., paveikslas buvo peršautas susirėmimuose su švedais prie Aušros Vartų ir tada buvo tvarkytas;
- 4) paskutinio tvarkymo metu aliejiniais dažais buvo užtapyti Madonos drabužiai ir rankos, o veidas tik šiek tiek retušuotas;
- 5) paveikslo tvarkybos darbai 1834 m., kuriuos atliko Kanutas Ruseckas, susiję su labai nesėkmingai užtapytomis rankomis.³⁴

Janas Rutkowskis *Aušros Vartų Madonos* paveikslo tvarkybos metu. 1927. Nežinomo fotografo nuotrauka. Autoriaus asmeninis archyvas

Vilniaus *Aušros Vartų Madonos* paveikslo tvarkybos darbai ir atlikti tyrimai paskatino susidomėjimą ir ginčus to meto akademinėje visuomenėje. Viena po kitos pasirodė knygos ir straipsniai, kuriuose be atliktų tvarkybos darbų buvo nagrinėjama galima paveikslo kilmė, datavimas ir autorystė. Vienas iš reikšmingiausių lyginamosios autorystės veikalų buvo dr. Mečislovo Skrudliko (Mieczysław Skrudlik, 1887–1941) 1927 m. išleista knyga *Aušros Vartų Švenčiausiosios Mergelės Marijos paveikslo istorija ir kultas*³⁵, kurioje, remiantis moksliniais tyrimų rezultatais, paneigiamas tvarkybos metu pateiktas Vilniaus *Aušros Vartų Madonos* paveikslo galimas datavimas ir kritikuojamas Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų vyriausiojo kultūros paminklų konservatoriaus Remerio neišsprusimas: „P. Remeris nėra iš tiesų tapybos technikos žinovas, o jo pareikšti teiginiai nesuderinami su paprasčiausia meno istorijos abėcėle“³⁶. Tačiau, nežiūrint kritikos, paveikslų

³⁴ *Ibid.*, p. 325–341.

³⁵ Mieczysław Skrudlik, *Historja obrazu i kultu Najświętszej Maryi Panny Ostrobramskiej*, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1927.

³⁶ *Ibid.*, p. 49–50.

Sapiegų Dievo Motina. 1985. Nuotrauka.
LDM RC archyvas

nyčios *Sapiegų Dievo Motinos* paveikslą. Kaip ir tvarkant *Aušros Vartų Madonos* paveikslą, jam talkino vienuolė bernardinė tapytoja Pranciška Vierbicka (Franciszka Wierbicka). Paveikslo tvarkybos darbai buvo finansuoti Vilniaus vaivadijos paminklų konservavimo tarnybos. Kaip ir *Aušros Vartų* paveikslo atveju, tvarkomas paveikslas buvo išmatuotas (paveikslo dydis: 250 cm aukščio, 190 cm pločio ir 3 cm storio) ir nuodugnai iširtas, aprašyta jo būklė. Buvo nustatyta, kad paveikslas tapytas ant riešutmedžio pagrindo, sudaryto iš 5 lentų, ant kurių užklijuota drobė, vėliau gruntuota kreidiniu gruntu. Pažymėta, kad medžio pagrindas suskilęs, išsikraipęs, supelijęs, paveiktas drėgmės, tvirtinant karūnas, aptaisus ir votus prikalinėtus vinių. Atkreiptas dėmesys, kad paveikslo renesansinio ornamento fonas yra auksuotas, bet autorinis poliruotas auksavimas nevykusiai tvarkant paveikslą XIX a. buvo užteptas matiniu auksu. Paveikslo tvarkybos metu šis XIX a. auksavimas buvo pašalintas, atidengiant seną poliruotą polimentinį auksavimą. Toliau buvo nuvalyti XIX a. užtapymai. Tvarkant paveikslą ypač stengtasi išsaugoti autorinį dažų sluoksnį. Pašalinus ankstesnius užtapymus, buvo išsiaiškinta, kad išlikusi tik dalis autentiškos tapybos – tempera tapytas Marijos veidas, o likusi dalis aliejiniiais dažais³⁸. Tai yra ankstesnio paveikslo tvarkybos rezultatas.

³⁷ *Ibid.*, p. 21–22.

³⁸ „Restauracja obrazu Matki Boskiej w kościele św. Michała“, *Dziennik Wileński*, 1935-06-14, Nr. 191, p. 2.

tvarkybos darbai buvo sparčiai tęsiami, o pagrindinis paveikslų tvarkybos specialistas Rutkowskis su pagalbininkais, tvarkė vieną paveikslą po kito.

1927–1929 m. Rutkowskis tvarkė Dūkštų pijorių bažnyčios *Švč. Mergelės Marijos*, arba kitaip vadinamą *Poeto Adomo Mickevičiaus Madonos*, paveikslą, kuris, 1863 m. uždarius pijorių vienuolyną ir bažnyčią, buvo perkeltas į Maišiagalos bažnyčią, o iš ten 1920 m. grįžo atgal į savo vietą. Šis paveikslas Skrudliko buvo įvardytas kaip vienas iš stilistiškai artimiausių Vilniaus *Aušros Vartų Madonos* paveiksliui³⁷.

Ruošiantis karūnacijai, 1934 m. Rutkowskis tvarkė Vilniaus *Šv. Mykolo* bažnyčios

Vilniaus katedros Šv. Kazimiero koplyčios kapitalinio remonto metu 1935 m. Rutkowskis tvarkė du Smuglevičiaus tapytus alegorinius paveikslus, kabėjusius prie įėjimo į koplyčią. Kiek yra žinoma, sunykę paveiksmai buvo dubliuoti ant naujos drobės ir nuvalyti nuo nešvarumų³⁹.

Paveikslų tvarkybos darbus taip pat vykdė ir kiti dailininkai. Yra žinoma, kad 1937 m., ruošiantis Dievo kūno procesijai ir išardant altorių buvo pažeistas Šv. Mykolo bažnyčioje buvęs Eugenijaus Kazimierovskio (Eugeniusz Kazimierowski, 1873–1939) *Gailėtingojo Jėzaus* paveikslas, 1934 m. nutapytas pagal vienuolės Faustinos Kovalskos regėjimus. Po procesijos visus paveikslo pažeidimus sutvarkė Liucija Balzukevičiūtė (Łucja Bałzuckiewiczówna, 1887–1976)⁴⁰.

Gaila, kad Vilnių gražinus Lietuvai, didelė dalis čia dirbusių kultūros paminklų tvarkybos specialistų persikėlė į Lenkiją. Tačiau susiformavę tarpusavio draugystės ryšiai nenutrūko, ir, kiek yra žinoma, Vilniaus krašte dirbę specialistai vėliau tęsė panašaus pobūdžio kultūros paminklų tvarkybos darbus įvairiuose Lenkijos regionuose. Pavyzdžiui, Torvirtas nuo 1947 m. dirbo vyriausioju asistentu Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto Kultūros paveldo tyrinėjimo ir konservavimo katedroje, kuriai vadovavo Remeris⁴¹. Žinoma, kad Kviatkovskis po karo nuo 1947 m. dirbo tapybos konservatoriumi Varšuvos Nacionaliniame muziejuje, taip pat rašė ir publikavo straipsnius apie paveikslų konservavimo technologijas⁴².

Svarbų vaidmenį tolimesnėms kultūros vystymosi tendencijoms ir kultūros paminklų tvarkybai Vilniaus krašte suvaidino įvairios visuomeninės, vėliau ir valstybinės kultūros paminklų apsaugos organizacijos, vykdydžiusios kompleksinius kultūros paminklų tvarkybos darbus. Nagrinėjami laikotarpiai buvo sutvarkyti daug kilnojamųjų meno vertybių. Šių meno vertybių tvarkyba paskatino ir įvairaus pobūdžio mokslinius tyrimus, aktualius ir dabartiniams laikams. Galima teigti, kad dalies paveikslų tvarkyba buvo atlikta profesionaliai, o pasitelkus mokslininkus, tvarkyti meno kūriniai ištirti itin išsamiai. Pažymėtina, kad vadovaujant specialistams, puikiai funkcionavo kultūros paminklų tvarkybos sistema, kurios dėka sutvarky-

³⁹ „Niec o pracach konserwacyjnych w kaplicy św. Kazimiera“, *Dziennik Wileński*, 1935-07-19, Nr. 196, p. 3.

⁴⁰ *Szczecińskie Studia Kościelne*, 1994, Nr. 5, p. 29–38.

⁴¹ *Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków*, sąs. II, p. 270–273.

⁴² *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających: Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. IV, p. 403–404.

ta daugybė Vilniaus krašto architektūros pastatų ir meno kūrinių. Jano Rutkowskio atvykimas į Vilnių padėjo pagrindus moksliniam požiūriui į kilnojamųjų meno kūrinių priežiūrą ir konservavimą, o atlikti tvarkybos darbai ir panaudoti metodai yra ypač reikšmingi tiriant paveikslų tvarkybos istoriją.

PROTECTION OF CULTURAL MONUMENT ORGANIZATIONS AND
THE MANAGEMENT OF PAINTINGS IN THE VILNIUS REGION FROM
THE BEGINNING OF THE 20TH C. UNTIL 1939

Juozapas Blažiūnas

Summary

The article analyzes the important role at the beginning of the 20th c. influencing the further development of tendencies of culture and the management of cultural monuments in the Vilnius region carried out by various social and later state protection of cultural monuments organizations, which completed the complex work of the management of cultural monuments. Because in the analyzed period many moveable art treasures were fixed, this also encouraged scholarly studies of various natures, which are relevant at the present time.

Relying on various data about the works of the management of paintings and the main authors of these works as well as the completed scholarly studies affiliated with the managed works of art, an important role fell to the lecturers and students of the Stefan Batory University of Vilnius.

While analyzing the information provided in this article one can assert that in the analyzed period part of the management of the paintings was carried out professionally and using the assistance of scholars the works of art were researched very exhaustfully. One should stress that under the leadership of specialists the system of the management of cultural monuments functioned excellently and due to whom many of the architectural buildings and works of art of the Vilnius region were put on order. The arrival of Prof. Jan Rutkowski in Vilnius placed the foundations for a scholarly attitude to the care and conservation of moveable art works. And the completed works of management and methods used are especially significant in investigating the history of the management of paintings.